

BÂYEZİD-İ BİSTÂMÎ'NİN MUHABBETULLAH ANLAYIŞI*

*İdris TÜRK***

ÖZET

Hicrî III. ve IV. yüzyıllar, tasavvuf tarihi açısından, önemli gelişmelerin kaydedildiği bir dönemdir. Bu dönemde büyük sûfiler yetişmiş ve tasavvufun nazarî yönü oluşmaya başlamıştır. İlk tasavvuf tarikatları diyebileceğimiz, başlıca on bir tarikatın kuruluşu da bu süreçte gerçekleşmiştir. Bâyezîd-i Bistâmî, hicrî III. asra damgasını vurmuş sûfilerden birisi; ilk dönem tarikatlarından Tayfûriyye'nin de kurucusudur. Tayfûriyye, sekr esasını prensip edinmiş, tasavvufî bir nizamdır. Sekr ise Allah aşkından dolayı ortaya çıkan kendinden geçme halidir. Ancak sekr, coşkunun yoğunluğundan kaynaklanan geçici bir durumdur. Dolayısıyla muhabbetullahın, sekrden başka tezahürleri de mevcuttur. Örneğin fenâ, tevhit, ma'rifet, ve müşâhede gibi kavramlar, Bâyezîd'in tasavvufî söylemlerinde, sekr dışında yer eden kavramlardandır. Ancak bunlar da Allah aşkı ile direkt yahut dolaylı olarak ilgili olduğundan, Bâyezîd'in tasavvufî anlayışının, büyük ölçüde aşk üzerine kurulu olduğunu söylemek, abartılı olmaz. Onun tasavvufla ilgili söz ve fiillerinden pek çoğu da bu itici güç tarafından desteklenir. Örneğin o, Allah aşkının bir tezahürü olarak şer'î konularda çok titiz davranmış; Allah'ın emir ve yasaklarına riayeti kendine temel prensip ettiğinden -halkın bir velide belki de en çok görmek istediği- kerametlere dahi itibar etmemiştir. Bununla da yetinmeyen Bâyezîd, hayat tarzı olarak zühdü tercih etmiş; buna rağmen yaptıklarını daima azımsamış bir sûfidir. Bu makalede, Bâyezîd-i Bistâmî'nin tasavvufî anlayışında Allah sevgisi ve bu sevginin onun hayatındaki tezahürleri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bâyezîd-i Bistâmî, aşk, muhabbetullah, sekr, zühd.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, E-mail: idrist@pau.edu.tr

UNDERSTANDING OF MUHABBETULLAH ACCORDING TO BÂYEZİD-İ BİSTÂMÎ

ABSTRACT

Third and fourth centuries of Hijra are important periods for the history of sūfism. In this period a lot of sufi grew and some mystical theories were developed. In these centuries the first 11 main sūfi orders (tarikats) were established. Bâyezîd-i Bistâmî is one of the most important names of this period. He was establisher of "Tayfûriyye" that was from the first term orders. Tayfûriyye based its mystical thoughts on "sekr." Sekr is a kind of ecstasy caused by love of Allah (muhabbetullah). But sekr is a temrorary state emerges thank to intense excitement. So muhabbetullah has also another appearants with the exception of sekr. For example fena, unity of Allah (tevhid), insight (marifet) and müşâhede are some other terms take place in Bâyezîd's mystical system. But these terms are also interested in muhabbetullah directly or indirectly. So, it is possible to say that Bâyezîd's mystical system is based on love. Most of his talkings and ideas about mysticism are supported by this driving force. For example he obeyed with religious rules meticulously and considered Allah's commands and bans important. Besides this he ignored even miracles (keramet) toward that people respected. Bâyezîd didn't restrict himself these ones. He chose ascetic life for the sake of muhabbetullah and always regarded his religious deeds as too little. This article deals with Bâyezîd-i Bistâmî's love of Allah and its appearans in his life.

Key Words: Bâyezîd-i Bistâmî, love, muhabbetullah, sekr, ascetism.

Giriş

Tarihi süreç içerisinde tasavvufun gelişim seyri; "zühd dönemi", "tasavvuf dönemi" ve "tarikatlardan dönemi" olarak üç aşama halinde ele alınır.¹ Bunlardan ikinci döneme ait en önemli isim ise çoğu kimseye göre, Bâyezîd-i Bistâmî'dir. Tasavvufa dair fikirleri, söylemleri ve tavırları ile ileriki dönemlerde bazı tasavvufî ekol ve teorilerin oluşmasına zemin hazırlaması, Bâyezîd'i seçkin kılan özelliklerindedir. Çalışmamızda onun, tasavvufî görüşlerinin pek çoğunun da oluşmasına ve şekil almasına etki eden "muhabbetullah" anlayışını ve Allah sevgisinin, kendi hayatındaki pratik tezahürlerini ele almak istiyoruz. Ancak meramımızı daha iyi bir şekilde ortaya koyabilme adına, öncesinde, Bâyezîd-i Bistâmî'nin hayatından ve tasavvuf düşüncesinde muhabbet kavramının mahiyetinden özetle bahsetmek yerinde olacaktır.

1. Bâyezîd-i Bistâmî Kimdir?

Hicri III. asır tasavvuf mekteplerinden olan Nişabur Mektebi, "fütüvvet ve melamet" özellikleriyle tanınmıştır. Bâyezîd-i Bistâmî de bu asırda ve bölgede yetişen mutasavvıflardandır.²

¹ Hasan Kamil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997, s. 82; Dilaver Güner, *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999, s. 39.

² Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 111; Melâmet, nefsin aşırılıklarının önüne geçmek maksadı ile kişinin, kendi amellerini her zaman noksan görmesidir. Fütüvvet ise isar, kendini feda etme, eza vermemek, cömertçe dağıtmak, şikayeti terk etmek ve mevkie aldanmamak gibi anlamlara gelir. Bkz. Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf (İslâm'da Manevi Hayat)*, çev.: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 85.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

Sülemî'nin (ö. 412/1021) Tabakât'ında onun künyesi, Ebû Yezîd Tayfûr b. İsa b. Serûşân olarak zikredilir.³ Meşâyih arasındaki mümtaz konumundan dolayı o, Sultanü'l-ârifin ünvanıyla da anılır.⁴ Dedesi, Mecusî iken Müslüman olan Bâyezîd'in⁵ babası da Bistâm'ın büyüklerindedir.⁶ Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) bildirdiğine göre Bâyezîd'in, Adem ve Ali isminde iki kardeşi daha vardır. Hepsî de âbid ve zâhid kişiler olmakla beraber, bu konuda en önde geleni Bâyezîd'dir.⁷ Sehlegî (ö. 476/1083), onun iki tane de kız kardeşinin olduğunu kaydeder.⁸

Nişabur tasavvuf ekolünün önde gelen isimlerinden olan Yahya b. Muaz Râzî (ö. 258/872), Ebû Hafs Haddâd (ö. 270/883) ve Hamdun Kassâr'ın (ö. 271/884)⁹ akrabası olan Bâyezîd,¹⁰ Bistâm'da dünyaya gelmiştir. Bistâm, Nişabur yolu üzerinde, büyük bir şehir merkezidir.¹¹

Henüz çocukken Bâyezîd'in ileride büyük bir zat olacağı, hal ve hareketlerinin dengeli ve ölçülü, sözlerinin hikmetli, bakışlarının anlamlı ve yüzünün nurlu oluşundan belliydi. Mahallesindeki caminin yanında oturan Arapların kendisine saygı için ayağa kalkmasından sıkıldığı için Mobedler Mahallesi'ndeki küçük mescitte namaz kıları.¹²

Diğerlerinden farklı bir çocuk olan Bâyezîd, çocukluk yılları boyunca, camide yapılan vaazları takip etmekle birlikte, mektebe de gitmiş ve farklı hocalardan dersler almıştır.¹³ Bu süreçte Kur'ân-ı Kerim'i de ezberlemiştir.¹⁴ Tasavvufa yönelmeden önce Hanefî fikhî ile meşgul olmuştur.¹⁵

Bâyezîd, gerek tasavvufa yönelmeden önce, gerekse sonraki süreçte, mücâhede ve muameleyi terk etmemiştir. Kendisi, tasavvufa yönelmeden önceki durumunu şu cümlelerle değerlendirir: "30 sene boyunca nefsimle mücâhededeydim. Bu süre içinde benim için ilim ve ilme tabi olmaktan daha zor olan bir şey görmedim. Eğer ulemanın ihtilafı olmasaydı, ben her şeyden geri kalırdım ve hak olan dini tercih edemezdim. Mücerred tevhid dışında, ulemanın ihtilafı rahmettir"¹⁶

Bâyezîd, pek çok üstadından faydalanmıştır. Ancak bunlardan en önemlisi Ebû Ali Sindî'dir.¹⁷ Tasavvuf ilmi ile ilgili pek çok şeyi Ebû Ali Sindî'den öğrendiğini söyleyen Bistâmî,

³ Ebu Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn Sülemî (ö. 412/1021), *Tabakâtu's-Süfiyye*, tah.: Mustafa Abdü'l-Kâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan 2010, s. 67; Abdurrahman Câmî, (ö. 892/1492), *Nefehâtü'l-Üns (Evlîya Menkabeleri)*, çev.: Lâmiî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ- Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 2005, s. 182.

⁴ Bkz. Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1470), *Müzekki'n-Nüfus*, haz.: Abdullah Uçman, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, s. 498.

⁵ Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ali Sehlegî (ö. 476/1083), *Kitabu'n-Nür min Kelimâti Ebi't-Tayfûr, (Menâkıb-ı Bistâmî)*, tah.: Abdurrahman Bedevî, Şatahâtü's-Süfiyye İçinde, (49-187), Vekâletü'l-Matbû'a, Kuveyt ts., s. 60; Sülemî, *Tabakâtu's-Süfiyye*, s. 67; Ebu'l-Kâsım Abdülkerim el-Kuşeyrî (ö. 465/1072), *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tah.: Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, Dâru'l-Ferfûr, Dimeşk 2002, s. 75; Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr İbn Hallikân (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân, (I-VIII)*, tah.: İhsan Abbâs, Beyrut, 1969, s. 531; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s. 182.

⁶ Ali b. Osman el-Cüllâbî Hucvirî (ö. 465/1072), *Keşfü'l-Mahcûb, (Hakikat Bilgisi)*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1996, s. 204; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, s. 531.

⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 75.

⁸ Sehlegî, *Kitabu'n-Nür*, s. 65.

⁹ Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 111.

¹⁰ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s. 182; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 111.

¹¹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s. 87-88.

¹² Bkz. Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî, Hayatı-Menkabeleri-Fikirleri*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1994, s. 17.

¹³ Bkz. Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, s. 20.

¹⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 76.

¹⁵ Cavit Sunar, *Anahatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978, s. 36.

¹⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 76.

¹⁷ Bkz. Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, s. 21; Bâyezîd-i Bistâmî'nin üstadları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, s. 21-42.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

üstadından, ağırlıklı olarak, tevhîd ve hakikatlerine dair dersler almıştır. Ebû Ali de Bâyezîd'den fikhî bilgiler öğrenmiştir.¹⁸

Esasında dînî bilgileri zayıf sayılabilecek düzeyde olan Ebû Ali'nin, perhizkâr bir hayat yaşadığı, tasavvuf yolunda iyi bir pratiği olduğu ve güçlü sezgilerinin ve bazı kerametlerinin bulunduğu bildirilir.¹⁹

Bâyezîd'in vefatı ile ilgili olarak ise üzerinde ittifak edilen bir tarih mevcut değildir. Kaynaklar iki tarih üzerinde ağırlıklı olarak durur. Örneğin Sülemî, Bâyezîd'in vefat tarihi olarak hem 234/848 hem de 261/875 yıllarını duyduğunu aktarır.²⁰ Bununla birlikte, bu tarihler arasında herhangi bir seçim yapmaz. Câmî (ö. 892/1492) de her iki tarihi aktarır. Ancak 261/875 yılının daha doğru olduğunu söyler.²¹

2. Tasavvuf Düşüncesinde Muhabbetullah

Muhabbet, sözlükte hubb kökünden türemiş bir isim olarak zikredilir. Hubb, sevmek anlamına gelir. Hubbun zıddı olan buğz ise sevmemek, hoşlanmamak anlamında kullanılır.²² Muhabbet kalbe ait bir fiildir.²³ Literatürde muhabbet ve hubb ile meveddet ve vüd (vüdd); yaygın biçimde sevgi anlamında kullanılmakta, sevginin coşkulu şekli ise aşk kelimesiyle ifade edilmektedir.²⁴ Muhabbet, sevgi manasında kullanıldığına göre muhabbetullah ile de Allah sevgisi ve aşkı kastedilir.

Ebû Nasr Serrâc Tûsî'ye (ö. 378/988) göre muhabbet hali, kulun; gözüyle, Allah'ın kendisine verdiği nimetlere; kalbiyle, Allah'ın kendisine olan yakınlık, yardım ve korumasına; imanı ve yakîninin hakikatiyle de Allah'ın, kendisine hidayet ve inayet nasip ederek -kendisini sevmesine bakmak suretiyle- Allah'ı sevmesidir.²⁵

Tasavvuf ricâli Allah sevgisini ifade etmek üzere, ilk dönemlerde muhabbet kelimesini; daha sonraki dönemlerde ise onun yerine aşk kelimesini kullanmıştır.²⁶

Bazı yazarlar aşkı şiddetine göre şu şekilde sıralarlar: 1. İrade 2. Muhabbet 3. Heva 4. Sakabe 5. Tebettül 6. Alaka 7. Vülüğ 8. Kelef 9. Şağaf 10. Aşk 11. Ülfet 12. Garava 13. Hullet 14. Teyemmüm 15. Valeh 16. Tedellüh 17. Velâ.²⁷

Mutasavvıflara göre, âlemler içinde aşka yabancı bir zerre bile yoktur. Fakat her yaratığın aşkı kendi istidat ve kabiliyetine göredir. Nefse galebe çalmak için en kestirme yol, aşk yoludur. Bununla birlikte aşk, ancak yaşayanın tadabileceği, ama asla tarif edemeyeceği bir manevi zevk ve haz halidir. Hakîkî aşk, insan ruhunun "rûh-ı mutlaka" iştiyakıdır.²⁸

¹⁸ Bkz. Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, (ö. 378/988), *el-Lüma' fi't-Tasavvuf*, Şirketü'l-Kudüs, Kâhire 2008, s. 209.

¹⁹ Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, s. 21; Bu kerametlerden birisine göre; bir gün üstadı Ebû Ali Sindî, Bâyezîd'in yanına gelmiş ve elindeki çorabı silkelemiş, içinden mücevherler dökülmüştür. Bâyezîd, bunların nereden geldiğini sorduğunda ise hocası, "Şuradaki vadiye gitmiştim. Baktım parlayan şeyler var; aldım ve buraya getirdim" (Oradan aldığı taşlar mücevher olmuştu) cevabını vermiştir. Bkz. Kuşeyri, *Risâle*, s. 600.

²⁰ Sülemî, *Tabakâtü's-Süfiyye*, s. 68.

²¹ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s. 182.

²² Cemaeddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kâhire 1119h., hbb maddesi.

²³ Bkz. Râgıb İsfehânî, *Müfredâtü'l-Garibi'l-Kurân*, Dâru'l-Maârif, Beyrut ts., s. 105-106.

²⁴ Süleyman Uludağ, "Muhabbet", *D.İ.A.*, c. XXX (386-388), T.D.V. Yayınları, İstanbul, 2005, s. 386.

²⁵ Tûsî, *Lüma'*, s. 83.

²⁶ Mansur Gökcan, "Tasavvufta Allah Sevgisi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, c. 1 (181-201), Adana 2001, s. 181.

²⁷ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997, s. 120.

²⁸ Bkz. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 207.

Mutasavvıflar bu meyanda, aşkı; “mecâzî” ve “hakîkî” olmak üzere iki şekilde ele alırlar. Bunlardan birincisi olan mecâzî aşk, geçici suretlerden birini sevmektir. Şehvetsiz, ilahî ve hakîkî aşka götüren bir köprü olmak şartıyla, böyle bir aşk da hoş karşılanmıştır. Hakikî aşk ise mutlak varlığı, yani Allah'ı sevmek; Hakk'tan başka her şeyden geçmektir. Hakikî aşka eren kimse, kendinden geçmiş, fenâfillaha ermiştir.²⁹

Allah, insan kalbini kendi sevgisi için yaratmış ve bu sevgi için ona engin bir susuzluk hali vermiştir. İnsanoğlunun doymak bilmeyen iştihasının sebebi bu olsa gerektir. Sonsuza, sonsuz bir hayata ayarlı yaratılan gönül, hiçbir fani sevgi ile kanmaz.³⁰ İnsan, ancak sevginin kaynağı olan, Allah için kalbinde besleyeceği hakîkî aşk ile tatmin olur. Bu itibarla, gerek tasavvufî eserlerde, gerekse tekke edebiyatında -genelde hakîkî-mecâzî ayrımı yapılmaksızın- aşk kelimesi, hakîkî aşk anlamında kullanılır.

Allah sevgisinden yoksun olan bazı kimseler, dünyadaki birtakım nimetleri, bu nimetlerin yaratıcısına tercih ederler. Bütün ömürlerini, bu nimetlere kavuşma hırsı ile geçirirler. Kur'an-ı Kerim, onların, peşinden koştukları bu nimetleri, adeta kendilerine tanı edindiklerini bildirmiştir.³¹ Bu hususun dile getirildiği bir ayet-i kerimede, “İnsanlardan bazıları, Allah'tan başkasını Allah'a denk tanrılar edinirler de onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise çok daha fazladır”³² buyrulur. Ayet, Allah sevginin imanla olan münasebetine de işaret etmektedir. Yani imanının yakîni güçlü olan kimsenin, Allah sevgisi de güçlü olur.

Allah'a ulaşmak (vuslat) tasavvufta en önemli hedeftir. Bu hedefe doğru “Usûl-ü Aşere” ile yürüyen sûfî, birçok hal ve makamı yaşayabilir. Muhabbet ise bu yürüyüşe başlamadan önce de yürüyüş esnasında da sûfîde sürekli bulunması gereken önemli bir özelliktir. Muhabbet, vuslat yolcusunun, damarlarındaki kan gibi hayat kaynağı ve önüne çıkacak olan engelleri aşmada ve karşılaşacağı sıkıntılara katlanmada hayat sebebidir.³³

3. Bâyezîd-i Bistâmî'de Muhabbetullah

3.1. Bâyezîd-i Bistâmî'nin Muhabbetullah Algısı

Hicrî III. ve IV. yüzyıllar, sadece tasavvufun gelişmesi, mezheplerin kurulması ve büyük önderlerin çoğalması yüzyılları olmakla kalmayıp, aynı zamanda ilk tasavvufî tarikatların kurulduğu dönemdir. Bu dönemde kurulan her tarikat, kurucusuna nispetle adlandırılır. Aslında bilindiği anlamda sistematik birer tarikat olmaktan ziyade, tasavvuf cereyanları olan bu tarikatlardan birisi de Bâyezîd-i Bistâmî'nin, kurucusu olduğu, Tayfûriyye veya Bistâmiyye'dir.³⁴

Tayfûriyye, yöntem olarak “sekr” kavramını ön plana çıkaran bir tarikattir. Sekr ise en basit şekli ile güçlü bir vârid nedeniyle sâlikin kendinden geçmesi olarak tanımlanabilir.³⁵ Sekr hâlindeki kişi, Hakk'ı sezîştten dolayı kendisinden geçer. İlahî güzellikler karşısında heyecanlanan sâlik, sekr halinde iken O'ndan başkasının varlığını fark edemeyecek hale gelir ve ruhen sermest olur. Bu hal, genellikle geçicidir. Bununla birlikte bazen devam ettiği de olur. Sâlikin, sekr

²⁹ Bkz. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 207-208.

³⁰ Mahmut Kaplan (2013), “Eşrefoğlu Rûmî'nin Gönül Miracı: Adı Aşk / Eşrefoğlu Rûmî's Heart Ascension: Adı Aşk” *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı), Volume 8/13, Fall 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6019>, p. 113-137, s. 119.

³¹ Gökcan, “Tasavvufta Allah Sevgisi”, s. 183.

³² Bakara, 2/165.

³³ Gökcan, “Tasavvufta Allah Sevgisi”, s. 181-182.

³⁴ Bkz. Sunar, *Anahatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, s. 46.

³⁵ Abdürrezzak Kâşânî (ö. 730/1329), *Letâifü'l-A'lâm fi İşârâti Ehlil-Kelâm*, (*Tasavvuf Sözlüğü*), çev.: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 303; Abdullah Kartal, “Sekr”, *D.İ.A.*, c. XXXVI (334-335), T.D.V. Yayınları, İstanbul 2009, s. 334.

halinden şuur ve idrak haline dönmesi ise sahv (ayıklık) olarak tanımlanır.³⁶ Cürcânî sahvı; kulun, yitirdiği hislerini tekrar kazanması şeklinde tanımlar. Sekri Hak ile olanın sahvi de Hak ile olur. Sekri karışık olanın, sahvi de karışıktır.³⁷

Sekri, tasavvuf terimleri arasına dahil eden de Bâyezîd-i Bistâmî'dir. Bu terim tasavvufta, muhabbet ve aşk kavramlarıyla birlikte önemli rol oynamıştır.³⁸ Bâyezîd'in tasavvufi anlayışında sekr hali, Hakk'a duyulan aşk ve muhabbetin neticesinde ortaya çıkar. O'nu bu denli hissetmek, sahv halinde mümkün değildir.³⁹ Bu yüzden Bâyezîd, sekri, sahvdan üstün bir hal olarak kabul eder. Ona göre sahv, kul ile Rabbi arasında en önemli perde olan beşerî sıfatların varlığını gerektirir. Sekr ise bu sıfatların yok edilerek, ihtiyar, tedbir ve tasarruf gibi perdelerin ortadan kalkmasıdır.⁴⁰

Bâyezîd, aslında sekr halinde iken Allah'a duyduğu sevginin tesirindedir. Bu görüşü destekler nitelikte ondan şu söz nakledilir: "Muhabbeti ile kendi varlığını öldüren kimsenin diyeti, Cenâb-ı Hakk'ı görmektir. Aşkın öldürdüğü kimsenin diyeti de Hakk'la sohbet ve O'nunla yakınlıktır."⁴¹ Görüldüğü gibi Bâyezîd'in düşünce sisteminde, muhabbetullahın bir tezahürü olarak sekr, Hakk Teâlâ ile yakınlık kurmanın bir aracıdır. Bu yakınlık ve müşahede de sûfiyi tevhide ulaştırır.⁴²

Allah'ın galebesi ve muhabbetin sekri yani sevgi sarhoşluğu, insanın iradesi ve çabası ile elde ettiği bir şey değildir. İktisab ve kazanma dairesi dışında kalan bir şeye davet etmek, zaten batıldır. Orada taklit de imkansızdır. Şu halde sekr, sâhînin (hüşyâr, ayık) sıfatı olamaz. İnsan, sekri kendine celb etme gücüne de sahip değildir. Sekrân ise kendisi mağlup olan kişidir. Halka iltifat edemediği için tekellüf ve zorlama türünden olan sıfatlar da ortaya koyamaz.⁴³ Bu yaklaşıma göre

³⁶ Bkz. Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, s. 149.

³⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 613-614.

³⁸ Bkz. Sunar, *Anahatlarıyla İslam Tasavvufu Tarihi*, s. 37.

³⁹ Bâyezîd'in sekri sahvına; mahvı isbatına galip gelen hali, sözlerine de yansımıştır. Özellikle ona izafeten nakledilen sözlerin en meşhurları, kendisinin sekr halinde iken söylediği sözlerdir. Ne var ki sekr halinde zikrettiği sözler genellikle, "şatahât" (Sûflilerin vece halinde iken söyledikleri, ancak sahibinin açıklaması ile manası net bir şekilde anlaşılabilen sözler. Bkz. Tûsî, *Lüma'*, s. 369) türünden -görünüşte- bazıları, dinin ruhuna uygun düşmeyen sözlerdir. Bâyezîd'in, sekr halinde iken şatahât üslubu ile konuşması, kendisi hakkında bazı endişeleri de beraberinde getirmiştir. Haddizatında onun yanlış anlaşılıp, bazı kesimlerde kabul görmemesinin en önemli sebebi de bu konudur. Bâyezîd'in, sekr halinde iken söylediği "سبحاني ما اعظم شائي" (Kendimi tesbih ederim, şanın ne kadar da yücedir!) (Bkz. Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer Sühreverdî (ö. 632/1234), *Avârifü'l-Maârif (Tasavvufun Esasları)*, haz.: Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1990, s. 100) ve "ضربت خيمتي بآزاء العرش او عند العرش" (Ben arşın arşın örtüsüyle çadır kurdum yahut arşın yanına çadır kurdum.) (Bkz. Tûsî, *Lüma'*, s. 413) şeklindeki sözleri, vahdet-i vücûdun da ilk terennümleri sayılabilir. Bkz. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 111; Ancak o dönemde vahdet-i vücûd, sûfilerce henüz bilinmiyordu. Bkz. Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", s. 240; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998, s. 270; Bu düşünceyi sistematik ve kapsamlı bir şekilde ilk izah eden kişi Muhyiddin İbnü'l-Arabî'dir (ö. 638/1240). Bkz. Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşebend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 351; Esasında Bâyezîd'in nazarında da Allah, müteâl ve hariçte idi. Louis Massignon, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, çev.: M. Ali Aynî, haz.: Osman Türer- Cengiz Gündoğdu, Ataç Yayınları, İstanbul 2006, s. 142; Bu nedenle Bâyezîd'e -tam anlamıyla- vahdet-i vücûdçu demek de doğru olmaz. Yine de özellikle dinin zâhirî cenahından bakıldığında, bu sözlerin izaha ihtiyacı vardır. Bâyezîd'in bu halleri, aslında aşk ve muhabbetin bir ürünüdür. O, bu sözleri sekr halinde iken söylemiştir. Sekr halindeyken temâşâ ettiği alemi, dış dünyaya ait kavramlarla izah etmesinden dolayı da ortaya bu tarz bir müşkil çıkmıştır. Bâyezîd'in şathiyeleri ile ilgili bazı değerlendirmeler için bkz. Tûsî, *Lüma'*, 397-477; Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 100; Ferit Kam, *Vahdet-i Vücûd*, sad.: Ethem Cebecioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Anlara 1994, s. 60; Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", *D.İ.A.*, c. V (238-241), T.D.V. Yayınları, İstanbul 1992, s. 239-240; Ali Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 105-106.

⁴⁰ Affî, *Tasavvuf*, s. 242.

⁴¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 629.

⁴² Bolat, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, s. 104.

⁴³ Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 294.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

sekr, irade edilerek elde edilen bir hal değildir. Bununla birlikte o, kendiliğinden de ortaya çıkmaz. Bu durumda sekr, aşkın etkisiyle ancak doğal olarak ortaya çıkan bir haldir.

Bâyezîd'in tuttuğu yol olan Tayfûriyye'nin en önemli kavramı olsa da sekr -yukarıda ifade edildiği üzere- genellikle geçici bir haldir. Zira aşktan kaynaklanan vâridât, her zaman sarhoşluk verecek seviyede olmayabilir. Ancak Bâyezîd, yalnızca sekr halinde iken değil, her an Allah'a duyduğu sevgi ve özlemin şiddetli tesiri atındadır.⁴⁴

Feridüddin Attâr (ö. 627/1229), onun bu yönünü, "Muhabbet ateşine gark olmuştu" cümlesiyle ifade eder.⁴⁵ Hucvirî (ö. 465/1072) de Bâyezîd'i, "Ma'rifet feleki, muhabbet meleki (veya meliki)"⁴⁶ olarak tasvir eder. Yani o, engin ma'rifeti ve muhabbeti ile tanınmış ve bu yönüyle işaret edilen bir isim olmuştur. Öyle ki Bâyezîd, muhabbet ehli için, cennetin bile bir önemi olmadığını düşünür. Çünkü ona göre, muhabbet ehli olanlar, muhabbetleriyle perdelenmişlerdir. Muhabbetleri sebebiyle, cennetten yüz çevirmiş ve sevgilisinin örtüsü içinde kalmışlardır. Sevgi ve sevgili ile meşgul olduklarından da sevgilinin nimeti olan cenneti dahi görememişlerdir.⁴⁷

Hucvirî, onun bu yaklaşımına, şöyle bir izah getirir: Cennet -büyük de olsa- nihayetinde mahlûktur. Hâlbuki Allah'ın muhabbeti, O'nun sıfatıdır, mahlûk değildir. Bir mahlûka başka bir mahlûktan kalan her şey önemsizdir. İmdi, dostların yanında mahlûkun önemi yoktur. Zira dostlar dostlukla perdelenmişlerdir. Sebep de şudur: Sevgi ve dostluğun varoluşu, ikiliği gerektirir. Tevhidin aslında ikilik, hiçbir şekilde suret bulmaz. Dost ve aşıklar yolu, vahdaniyetten vahdaniyete; birlikten yine birliğedir. Bu duruma göre muhabbetin bekasında sevenin fani olması; muhabbetin bekası ile kaim olmasından daha sıhhatli ve daha mükemmel bir haldir.⁴⁸

Bâyezîd-i Bistâmî'nin kendisi de, her daim tesiri altında bulunduğu muhabbeti, "Senden olan çok şeyi azımsaman, sevgilinden olan az şeyi de çok kabul etmendir"⁴⁹ şeklinde tarif eder. Ona göre, sevginin iki şekli vardır: Birincisi, meveddet şarabından, diğeri de muhabbet kadehinden kaynaklanan sevgidir. Bunlardan birincisi, nimeti görmekten dolayı ortaya çıkar ve ma'luldur. İkincisi ise nimeti vereni görmekten hasıl olur. Bu tür sevgi, illetsizdir.⁵⁰ Bu durum, karşılık beklemeksizin, en saf duygularla birini sevmeye benzetilebilir. Sevginin bu şekli, nimetten ziyade onu verene yönelik olduğu için daha makbuldür. Bâyezîd, Allah'a olan muhabbetin de bu kabilden olması gerektiği düşüncesindedir.

Hiç kimsenin ahirete yönelik teminatı bulunmadığı için, mü'minde her zaman bir endişe (havf) hali bulunur. Buna rağmen Allah'ın rahmetinin tecellîleri o kadar fazladır ki, Bâyezîd, bu sayede, Allah ile olan sevincinin çok daha büyük olduğunu belirtir. O, bu düşüncesini şu sözlerle dile getirir: "Senden korkar olduğum halde, seninle sevincim budur. Senden emin olsam, seninle sevincim ne olur?"⁵¹

Bâyezîd'in Allah ile olan sevincinin boyutunu ifade eden bir rivayette aktarıldığına göre, Yahya b. Muaz, Bâyezîd'e şöyle yazmıştır: "Muhabbet kadehinden çok içtiğim için sarhoş oldum." Bâyezîd ise ona, şu şekilde cevap vermiştir: "Bir başkası (kendini kastederek), burada göklerde ve yerdeki bütün denizleri içtiği halde, ağzını açmış, 'daha yok mu?' diyor."⁵² Bu sözünden yola

⁴⁴ Bkz. Uludağ, "Bâyezîd-i Bistâmî", s. 240.

⁴⁵ Feridüddin Attâr (ö. 627/1229), *Tezkiretü'l-Evliyâ*, haz.: Süleyman Uludağ, Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 171.

⁴⁶ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 204.

⁴⁷ Bkz. Sülemî, *Tabakâtu's-Süfîyye*, s. 70; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfehânî (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, I-X, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrût 1988, c. X, s. 36; Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 205.

⁴⁸ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 205.

⁴⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 538.

⁵⁰ Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 298.

⁵¹ Sülemî, *Tabakâtu's-Süfîyye*, s. 71.

⁵² Kuşeyrî, *Risâle*, s. 543; Ayrıca bkz. İsfehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, c. X, s. 40.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

çıkarak, Bâyezîd'in; muhabbetullahı, içinde yüzdükçe daha çok açılmak istediği ve açıldıkça daha da ilerlemek istediği bir deryaya benzettiğini söylemek mümkündür. Aslında bu söz Bâyezîd'in, aşk ve aşktan kaynaklanan sekr konusundaki tavrının gerekçesi hakkında da ipucu vermektedir. Buna göre Bâyezîd'in coşkusu, aşkın bir neticesidir ve bu coşku, tecrübe ettikçe artar.

Bâyezîd-i Bistâmî'nin sevgi anlayışında dikkat çeken bir diğer husus da onun, Allah ile kul arasında yaptığı, sevgide öncelik sıralamasıdır. Ona göre önce kul Allah'ı değil; Allah kulu sever. Aslında genellikle tersi kabul edilir. Ancak belli mertebede bu doğru olsa da Bâyezîd bunu aşmıştır.⁵³ O, bu konuda başlarda hata yaptığını, şu sözlerle belirtir: “Başlangıçta şu dört hususta hata yaptım; ben Allah'ı zikrettiğimi, O'nun hakkında ma'rifet sahibi olduğumu, O'nu sevdiğimi ve istediğimi sanıyordum. Ancak sonunda gördüm ki ben O'nu zikretmeden önce O beni zikretmiş; ben O'nu tanımadan önce O beni tanımış; O'nun bana olan sevgisi benim O'na olan sevgimden önce imiş ve O'nun beni talep etmesi, benim O'nu talep etmemden önce imiş.”⁵⁴

Bir kişinin düşünce ve anlayış olarak bu denli farklı bir noktaya gelmesi, bir nevi dönüşümdür. Bu da bir süreç içerisinde gerçekleşir. Bâyezîd, böyle bir dönüşümün işleyiş silsilesini, üstadı Ebû Ali Sîndî'nin şu sözü ile açıklar: “Ben, benden, benimle, benim için bir halde idim. Sonra O'ndan, O'nunla, O'nun için bir hale döndüm.” Bâyezîd, bu sözün manasının; kulun, kendi işlerine bakması ve o işleri nefesine izafe etmesi olduğunu söyler. Ona göre kulun kalbinde ma'rifet nurları üstün geldiğinde artık kul, bütün her şeyi Allah'tan, Allah ile kaim, Allah ile bilinen ve Allah'a döner olarak görür ve bilir.⁵⁵

Gerek üstadından aktardığı sözü yorumlamasından, gerek kaynaklarda nakledilen bazı sözlerinden, Bâyezîd'in kendisinin de benzeri bir dönüşüm geçirdiğini anlamak güç değildir. Örneğin bir defasında kendisine yaşı sorulduğunda o, “dört sene” şeklinde şaşırtıcı bir cevap vermiştir. Ondandır, bu cevabın izahı istenildiğinde ise kendisinin yetmiş yıldır dünya hicabında olduğunu; son dört yıldır O'nu müşâhede ettiğini; hicap içinde geçen zamanı da ömründen saymadığını söylemiştir.⁵⁶

Bâyezîd, Hucvirî'nin naklettiği bir sözünde, bu konuyla ilgili olarak bir adım daha atar ve “Allah'ın öyle kulları vardır ki eğer dünyada ve ahirette bir lahza Allah'tan mahcup kalsalar, mürted olurlardı” der. Yani Allah onları sürekli müşâhede ile beslemekte ve muhabbetlerinin hayatı ile diri tutmaktadır. Mükâşefe ehli olan kimse, mahcûb hale gelince mutlaka (huzur-ı Hakk'tan) tardedilir.⁵⁷ Böyle bir hüküm, avam açısından düşünüldüğünde, geçerli olmayabilir. Ancak müşâhede makamı, çok titiz olmayı gerektirir. Bâyezîd de bu konuda çok hassas olduğundan, müşâhede koruma adına, ciddi önlemler almış ve bir an dahi Allah'tan mahcup olmayı, bu makam sahibine yakıştıramamıştır.

Onun bu hususta, benzeri başka bir sözü de şu şekildedir: “Murakabesiz bir yürüyüş, dervişin gafletine alamettir. Çünkü onun için her ne varsa, iki adımda husule gelir. Adımının birini kendi nasiplerinin üzerine, öbürünü Hakk'ın emirleri üzerine koyar. Bu adımı kaldırır, o adımı yerinde sabit bir halde tutar.” Yani kendi nasipleri üzerine koyduğu adımı kaldırır, Hakk'ın emirleri üzerindeki adımı sabit tutar.⁵⁸

⁵³ Bkz. Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, s. 145.

⁵⁴ Sülemî, *Tabakâtu's-Süfyye*, s. 72.

⁵⁵ Tûsî, *Lüma'*, s. 358.

⁵⁶ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 476; Müşâhede ehlinin ömrü, kendilerine göre, müşâhede halinde buldukları süre kadardır. Ömrün (gaybette ve) mugâyebede olan kısmını onlar, hayattan saymazlar. (Allah'ı ne kadar müşâhede etmişlerse, o kadar yaşadıklarına kâni olurlar), bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 476.

⁵⁷ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 477.

⁵⁸ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 498-499.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

Bâyezîd'in, muhabbetullah ve seyr-i sülûk vasıtasıyla ulaşılan mezkur mertebelerle ilgili yaptığı yorumlar, yalnızca başkaları için zikredilmiş veya kuru laftan ibaret kalmış sözler değildir. Bilakis o, kendi hayatında da bu hali korumak için büyük çaba sarf etmiştir. Bu hususa örnek niteliğindeki bir rivayette, bir gün Bâyezîd'e, bulunduğu mertebeye nasıl geldiği sorulur. O da cevaben, bütün dünyevi sebepleri topladığını, bunları kanaat ipi ile bağladığını ve sıdk mancinasına koyup, ümitsizlik denizine atarak istirahat ettiğini söyler.⁵⁹ Buna göre Bâyezîd'in düşünce sisteminde Allah aşkı ve onun tezahürleri olarak, kanaat ve teslimiyet gibi kalbin fiilleri, manevi mertebeler elde etme açısından önemli vasıtalarlardır.

Müşâhede halini elde etmek kolay olmadığı gibi onu korumak için de mücâhedeyi sürdürmek gerekir. Aksi takdirde müktesebât, bir süre sonra kaybolmaya yüz tutar. Bu durumun farkında olan Sultânü'l-ârifîn Bâyezîd, müşâhedesini devamlı kılabilme adına, birtakım tedbirler almıştır. Bu konudaki çabasından bahsettiği bir sözünde de o, şöyle söyler: "Ne zaman dünya düşüncesi gönlümden geçse, abdest alırım, ahiret düşüncesi geçince de gusül yaparım. Çünkü dünya muhdestir (veya muhdesedir, hades yeridir.) Onda düşünmek de hadestir. Ahiret, gaybet mahallidir (Kendinden geçme yeridir. O halde) ahiretle rahatlık bulmak cünüplüktür. Onun için hadesten tahâret ve cenabetlikten ise gusül yapmak gerekir."⁶⁰

Bâyezîd'in yirmi yıldır yanından ayrılmayan bir müridi vardı. Bu müridi onca zaman yanında kalmasına rağmen her çağırdığında önce, "Yavrum ismin nedir?" diye sorardı. Bir gün mürit şeyhe, "Yoksa benimle alay mı ediyorsun? Yirmi yıldır hizmetini görüyorum, yine de her gün ismimi soruyorsun," deyince şeyh cevaben dedi ki: "Evladım! Seninle alay etmiyorum. Onun ismi kalbime gelince öteki bütün isimleri aklımdan silip süpürüp götürüyor. Adımı aklımda tutuyorum, ama tekrar unutuyorum."⁶¹

Örneklerde de görüldüğü üzere muhabbetullah, müşâhedeyle ulaşmanın ve müşâhede halini korumanın da vasıtalarındandır. Bir başka ifade ile muhabbetullah olmadan, müşâhededeki söz edilemez. Bu nedenle Bâyezîd, dünyevi anlamdaki pek çok şeyden geçerek bu hali koruma yolunu tutmuştur.

Netice itibarıyla Bâyezîd'in muhabbet anlayışında dikkat çeken hususlardan birisi, muhabbetullahın doyumsuz olduğudur. Bâyezîd'e göre muhabbet vesilesiyle yaşanan coşkulu hal olan sekr ise sahv halinden daha üstündür. Öyle ki sekr halindeki sâlik, yaşadığı tecrübeden dolayı cenneti bile göremez olur.

3.2. Bâyezîd-i Bistâmî'ye Göre Muhabbetullah-Ma'rifetullah İlişkisi

Bâyezîd-i Bistâmî'nin düşünce sisteminde, muhabbetullahla ilgili olarak, ma'rifet kavramının da önemli ölçüde yer aldığını görürüz. Ona göre ma'rifetin insan kalbini her yönüyle tamamen kaplaması, muhabbet doğurur.⁶²

Bâyezîd, kendisine ma'rifetten sorulduğunda şu ayeti okumuştur: "Hükümdarlar bir memlekete girdi mi, orayı harap ederler ve halkının ileri gelenlerini zelil hale getirirler..."⁶³ Yani melikler, bir beldeye girdiklerinde o beldenin halkını köle yaparlar ve onları alçaltırlar. Onların ileri gelenleri, melikin emri olmadan hiçbir şey yapamaz hale gelir. Ma'rifet de bu şekildedir. Bir kalbe girdiğinde, oradaki her şeyi çıkarır. Oradaki hiç bir şey onsuz hareket edemez.⁶⁴

⁵⁹ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 315.

⁶⁰ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 428.

⁶¹ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 189.

⁶² Bkz. Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 209.

⁶³ Neml, 27/34.

⁶⁴ Bkz. Tûsî, *Lüma'*, s. 117.

Bistâmî, bu hususta yaşadığı tecrübeyi, kendine has üslubuyla şöyle anlatır: "Yılanın derisinden çıkması gibi Bâyezîd'likten çıktım; sonra baktım, (aşkı), aşığı ve maşuku bir olarak gördüm. Zaten tevhit aleminde her şey bir olarak görülebilir."⁶⁵ O, bu sözünün izahı kabilinden, başka bir sözünde de "O'nun aşkı ortaya çıkınca, ondan başka ne var ne yok hepsini sildi süpürdü; mâsivâdan eser bırakmadı. Böylece ancak Bir kaldı. Zaten o da Bir'di. Bir yine Bir kaldı"⁶⁶ der. Böylece aşk görüşünü, fena ve tevhitte birleştirir.⁶⁷

Bâyezîd, bu noktaya kendiliğinden gelmediğini de belirtmeden geçmez. O, matlubuna vâsıl olma adına otuz yıl mücâhede ve riyazât ile talep kapısında oturduğunu; sonunda dostla kendisi arasındaki perdeyi kaldırdıklarında, perdenin ardından Bâyezîd'in zahir olduğunu yani Bâyezîd'in, Bâyezîd'e tecellî olduğunu zikreder. Bu tecrübesiyle de aslında istediğinin yine kendisi olduğunu fark ettiğini; dolayısıyla, Rabbi'ni bilmenin, kendini bilmekten geçtiğinin muhakkak olduğunu ifade eder.⁶⁸

Muhabbet ile ma'rifet arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından, Bâyezîd'den rivayet edilen şu hadise manidardır: Bir gün bir şahıs Bâyezîd'den, kendisine ism-i a'zamın ne olduğunu söylemesini ister. Bâyezîd ise soruyu soran kişiye, "Bana bir ism-i asgar (en küçük isim) göster, ben de sana ism-i a'zamı göstereyim" şeklinde cevap verir. Adam bunun üzerine şaşırır da Allah'ın bütün isimlerinin büyük olduğunu tasdik eder.⁶⁹ Bâyezîd, bu yorumuyla, Allah'ın isimleri arasında herhangi bir ayırım yapmanın doğru olmayacağını bildirir. Öyle ki celâlî isimler dahi bu engin tefekkür potasında, cemâlî olanlarla aynı şekilde değerlendirilir. Bu yaklaşıma göre önemli olan, tecellînin ne olduğu değil, kimden geldiğidir. Bu rivayette ima edilen bir diğer husus da kişinin Allah hakkındaki ma'rifeti ne kadar olursa, muhabbetinin de o oranda olacağıdır.

Onun, özellikle ma'rifetullah ile ilgili söylemleri -yukarıda işaret edildiği üzere- birtakım tenkitlere maruz kalabilmiştir. Oysa Bâyezîd, herhangi bir ulûhiyet iddiasında değildir. Bilakis onun bu hali, Allah'a duyduğu aşkın bir neticesidir. Bu hususa işaret eden bir menkıbeyi Ebû Mûsâ ed-Debîlî şu şekilde anlatır: Bir gün Bâyezîd'e, arkadaşımız Abdürrahim'in ihlas hakkındaki bir kitabını arz ettim. İçinde sadece Ebû Âsım eş-Şâmî'nin, şevkle ilgili bir hikayesini beğendi. Hikayeye göre Ebû Âsım'a, Allah Teâlâ'ya şevk duyup duymadığı sorulmuştu. O da şevk duymadığını söylemişti. Sebebi sorulduğunda ise "Şevk yani özlem, ancak uzaktakine duyulur. Uzaktaki her zaman yanında ise o zaman kime şevk duyarsın?!" şeklinde cevap vermişti.⁷⁰ Allah her zaman yanında ise O, mahbubtur. O'na ancak aşk duyulur, şevk duyulmaz.

Esasında Allah'ın her an kulunu görüp gözettiği, mü'minin kabul ettiği bir husustur. Bununla birlikte, bu gerçeğin her an hatırdan tutulması ve her amelin bu şuurla yapılması –tasavvufun da hedeflerinden olan- ihsan ile doğrudan ilgilidir. İhsanın derecesi ise tefekkür ve ma'rifetle doğru orantılıdır. Yani tefekkürü ve ma'rifeti çok olan, ihsana ulaşır; ihsana ulaşan da her an yanında olduğunu bildiği zata aşk duyar.

Madem ma'rifet kalbe girince, nefsanî duygular tesirini yitiriyor. O halde ârifin tanımı da bu manaya muvafık olmalıdır. Bâyezîd'e göre ârif, uyurken veya uyanık iken Allah'tan başkasını

⁶⁵ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 193.

⁶⁶ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 195.

⁶⁷ Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, s. 147.

⁶⁸ Bkz. Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs*, s. 37.

⁶⁹ Necmü'd-Din Kübrâ (ö. 618/1221), *Usûlü Aşere, Risâle ile'l-Hâim, Fevâhu'l-Cemal*, (Tasavvufî Hayat), haz.: Mustafa Kara, Dergah Yayınları, İstanbul 1996, s. 154.

⁷⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), *Kûtü'l-Kulûb*, (Kalplerin Azığı), I-IV, haz.: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2004, c. III, s. 210.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

görmeyen, O'ndan başkasına muvafakat etmeyen ve yine O'ndan gayrını mütâlaa etmeyen kimsedir.⁷¹

Sultanü'l-ârifin Bâyezîd, kendisine irfan sahibinin vasfı hakkında sorulduğunda şöyle bir cevap verir: "Tıpkı cehennem ehli gibi... Onlar ölmek ve dirilmek bilmeyen hayata sahiptirler... Yanarlar... Yanarlar... Ancak, bunları yakan, bir başka ateştir. Aşk ateşidir; mahabbet ateşidir..."⁷² Onu, bu ve benzeri pek çok konuda böyle kararlı cevaplar vermeye sevk eden saik de aşkın kendisidir. Bâyezîd, aşk ateşinin kendisine güç vereceğini ve o ateşte yandıkça daha büyük manevi hazlar elde edeceğini bildiği için bu kararlı cevabı vermiştir. Zira o, Allah hakkındaki bilgisinde çok emindir.

Bistâmî, ârifi derecelendirirken de muhabbetle alaka kurar. Ona göre ârifin en aşağı derecesi, kendisinde Hakk'ın sıfatlarının bulunduğu derecedir.⁷³ Ârifin en mükemmel derecesi ise muhabbette yanmasıdır.⁷⁴ Bu derecelendirmeye göre, kişinin kalbinde yanan aşk ateşi ne kadar kuvvetli ise irfanı da aynı oranda güçlenir.

Özetle, Bâyezîd'in düşünce sisteminde ma'rifet sahibi bir kalpte Allah'tan başkasına yer yoktur. Zaten Allah kulunun kalbine girince orada nefsin arzuları hiç hükmündedir. Çünkü ma'rifetten hasıl olan muhabbet, nefsin geçici ve meşru olmayan hazlarından çok daha etkilidir. Ancak bunun için kulun, ma'rifet çabası içinde olması gerekir.

3.3. Bâyezîd'in Şer'î Kurallara Bağlılığı

Tasavvufî yolculukta, zaman zaman ortaya çıkan üstün hallerin hiç biri amaç değil, ilahî bir lütuf ve imtihan sebebidir. Çünkü bu tür haller kişiyi, esas gaye olan kulluktan uzaklaştırır yahut kul, yaşadığını kendinden bilirse, bulunduğu makamdan aşağıya düşer. Öte yandan bu tür haller, sahibini, riya gibi olumsuz tutumlara sevk etmezse, ya makamı sabitlenir ya da bir üst makama geçişi kolaylaşır.

Bu prensip ışığında değerlendirdiğimizde, tasavvufî anlayışının merkezine, aşk sarhoşluğu olarak da adlandırılan sekri koyması, coşkulu halleri, söylediği şathiyeler ve kendine has kişiliği, ilk etapta Bâyezîd-i Bistâmî'nin, dinî kurallara karşı kayıtsız birisi olduğu izlenimi uyandırabilir. Nitekim onun özellikle şatahât türü sözlerine yapılan tenkit ve değerlendirmeler, tasavvuf literatüründe geniş olarak yer alır. Ancak biraz yakından bakıldığında, onun böyle bir suçlamayı gerektirecek bir tavrı olmadığı; bilakis şer'î kurallara bağlı, takva sahibi biri olduğu görülecektir. Öyle ki Bâyezîd, Allah'a olan aşkından dolayı, ilahî emir ve yasaklara karşı son derece bağlı bir hayat sürmüştür.

Tasavvufî yaşantısında, yukarıda zikredilen kuralı kendisine şiar edinen Bâyezîd-i Bistâmî, kendisinden zuhur eden kerametlerden dolayı, hiçbir zaman dinî kurallara bağlılıktan taviz vermemiş, hatta bu konuda, tasavvufî yaşayışa talip olanlara ciddi uyarılarda bulunmuştur.

Tabiat olarak insanın, ilimden daha çok cehalete meyli vardır. Zira herhangi bir bilgiye dayanmaksızın ve zorluk çekmeden çok şey elde etmek, nefse hoş gelir. Ancak sıkıntı çekmeksizin, ilme ve şer'î bilgilere göre tek bir adım dahi atmak mümkün değildir. Seyr-i sülûk esnasında, şer'î ölçüleri her anlamda korumak için çaba gerekir ve bu yol, tehlikelerle doludur. Şu durumda, ulvî amaçları olan böyle bir kişinin, bütün hallerinde, bahsedilen şekilde hareket etmesi gerekir ki yüce hallerden ve önemli makamlardan geri kalıp düştüğü zaman zahir (şeriat) meydanına düşsün.

⁷¹ Bkz. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 531.

⁷² Şa'rânî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, çev. Abdülkadir Akçiçek, Toker Yayınları, İstanbul 1968, c. I, s. 293.

⁷³ Attâr, *Tezkiretü'l- Evliyâ*, s. 193.

⁷⁴ Attâr, *Tezkiretü'l- Evliyâ*, s. 194, 195.

Kişiden tüm haller gitse bile, muamele ve amel kendisinde kalsın. Çünkü bir mürit için en büyük felaket, birinci basamak olan ameli terk etmektir.⁷⁵

Bu ölçülerden şaşmayan Bâyezîd-Bistâmî, bir gün babasıyla birlikte, velî olduğunu açıkça söyleyen bir adamı ziyaret etmiştir. Ancak adam, zühdü ile meşhur birisi olmasına rağmen, mescitte kible istikametine doğru tükürmüştür. Bâyezîd, bu manzarayı görünce, o zata selam bile vermeden geri dönmüştür. Sonrasında ise bu tavrının sebebi ile ilgili olarak, Allah Rasûlü'nün riayet ettiği bir edep konusunda bile titiz davranmayan böyle birine, velîlik konusunda da güvenemeyeceğini söylemiştir.⁷⁶

Başka bir rivayete göre de Bâyezîd, bir gece sahrada hırkasını başına çekip uyur. Ancak ihtilam olur. Gusletmek istese de hava çok soğuk olduğu için o anda gusletmek, ilk etapta, nefesine ağır gelir. Ne var ki namazın kazaya kalacağını anlayınca, güneş doğunca gusül yapma fikrinden vazgeçer. Hemen buzu kırar ve olduğu gibi hırkayla gusül yapar. Çıkınca da aynı hırkayla kaldığı için hırka buz bağlar. Bir süre sonra hava ısınsa da kış boyunca bu hadisenin sıkıntısını çeker.⁷⁷ Burada yaşanan hadisenin, ahkâm boyutu farklı değerlendirilmelere tabi tutulabilir. Ancak burada dikkat çeken husus, Bâyezîd'in bunu, takvanın gereği olarak yaptığıdır. Yani onun Allah aşkı ile ilgili tavrı, sözden ibaret değildir. Bilakis o şer'in gerektirdiğini, tavizsiz uygulama gayreti içinde olmuştur.

Sultânu'l-ârifîn Bâyezîd, esas maksadını iyi tayin etmiş ve gayeye giden yolda, yaşadığı üstün haller veya gösterdiği kerametlere itibar etmeyecek kadar çizgisini korumuş bir şahsiyettir. Zira bu tür mevhîbeler, Allah'ın birer lütfu olmakla birlikte, peşinden koşturulan amaç olduğu anda, hem kaybolabilir, hem de sahibini -riya, ucb, gurur ve tasannu gibi- vuslatı geciktirici hallere sürükleyebilir. Bu hususta Bâyezîd'den, gerçek maksadı da net bir şekilde ifade eden, şu söz nakledilir: "Bir adamın, havada oturacak kadar kendisine kerametler verildiğini görseniz, o adamın, Allah'ın emirlerini, yasaklarını ve hudutlarını muhafaza ve şer'î kurallara riayet hususunda nasıl hareket ettiğini anlayana kadar ona aldanmayınız."⁷⁸

Başka bir rivayete göre de Bâyezîd'e, "Falanca, bir gecede Mekke'ye gidiyor, diyorlar, ne dersin?" diye sorarlar. O, bu soruya şöyle cevap verir: "Şeytan da Allah'ın lanetine uğramış olduğu halde, bir anda doğudan batıya ulaşıyor. Bunda şaşılacak ne var?" Kendisine yine, "Falanca kişi de suyun üzerinde yürüyor" dediklerinde ise "Balık da yüzüyor, kuş da havada uçuyor" diye karşılık verir.⁷⁹

Bâyezîd'e, tüm bu kazanımlarını ne ile elde ettiği sorulduğunda, "Ulu ve yüce Allah'la güzel sohbetle bulunarak ve ıssız yerlerde bile edebe riayet ederek"⁸⁰ cevabını vermesi de onun bu konudaki ölçüleri hakkında önemli bir ipucu vermektedir.

Tasavvufî anlayışla sünnî düşüncüyü telif etme hususunda önemli gayretleri olan Hucvirî gibi bir mutasavvıf, Bâyezîd'in, tasavvufta tanınmış 10 imamdan biri olduğunu; ilmi sevdiğini ve şer'î kurallara hürmet ettiğini zikreder.⁸¹ Cüneyd-i Bağdâdî ise O'nun hakkındaki düşüncesini, "Bâyezîd'in biz sûfîler içerisindeki yeri, melekler içinde Cebrail'in mevkii gibidir" cümlesi ile dile

⁷⁵ Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, 205.

⁷⁶ Bkz. Kuşeyrî, *Risâle*, s. 76; Tûsî, *Lüma'*, s. 132.

⁷⁷ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 179.

⁷⁸ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 77, İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, s. 531; Benzeri başka bir rivayet için bkz. İsmail Ankaravî (ö. 1041/1631), *Minhâcü'l-Fukarâ*, haz.: Safî Arpağuş, Vefa Yayınları, İstanbul 2008, s. 315.

⁷⁹ Tûsî, *Lüma'*, s. 349.

⁸⁰ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 480.

⁸¹ Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 204.

getirir.⁸² Bu sözüyle Bâğdâdî, Bâyezîd'le ilgili genel bir referans verir. Yani bu söz, Bâyezîd'in tasavvufî anlayışının tamamı için geçerlidir.

Bâyezîd'in, dinin özüne aykırı sözler söylediğine dair birtakım iddialar ileri sürülmüş olsa da -yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere- o, ilim ve amel ehli birisi olarak karşımıza çıkar. Hatta onun bu konudaki ölçüsü o kadar belirgindir ki, dinî emir ve yasaklarına riayet etmeyen kişiden keramet dahi zuhur etse, o kişiye itibar edilmemesi gerektiğini belirtir.

Bâyezîd, dinin emir ve yasaklarına karşı bu hassas tutumunu da Allah sevgisinin bir neticesi olarak sergiler. Keramete önem vermemesi, Allah'ın velfisi sıfatıyla meşhur olduğu halde edebe riayet etmeyen kimseye itibar etmemesi, mütevazı oluşu, Nişabur Tasavvuf Mektebi'nin en belirgin özelliklerinden olan melâmeti benimsemesi, riyadan sakınması vs. vasıfları, onun hakkındaki bu düşünceyi doğrular nitelikteki örneklerden yalnızca birkaçıdır.

3.4. Bâyezîd'in Zühdü

Bâyezîd-i Bistâmî'nin Allah sevgisinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkan özelliklerinden birisi de zâhidâne hayatıdır. Onun, zâhid tarifinde de kendine has üslubu dikkat çeker. Ona göre zâhid, bir şeye mâlik olmayan değil, hiçbir şeyin kendisine mâlik olmadığı kimsedir. Zühdün hakikati de ancak kudretin bulunması halinde ortaya çıkar. Kul, tüm bunlara sahip olmasına rağmen Rabbi'nden duyduğu hayâ ile bu imkanlara önem vermez ve onları Allah sevgisi uğruna terk ederse, zühdün hakikatine ermiş olur.⁸³

Bâyezîd'in günlük hayatındaki zâhidâne tavırları ile ilgili olarak, klasik tasavvuf eserlerinde pek çok rivayet mevcuttur. Bunlardan birine göre Bâyezîd, bir gece ibadetin zevkini bulamayınca hizmetçisine, "Evde ne var ne yok bir bak" demiş; bunun üzerine evi araştırmışlar; bir salkım üzüm bulmuşlar. O zaman şeyh, "Bunu birine verin, zira evimiz bakkal dükkanı değil" demiş ve böylece rahatlamıştır.⁸⁴ Bâyezîd'in, nefsinin muradını yerine getirmeme adına, tek bir hırka ile hayatını idame ettiği⁸⁵ de rivayetler arasındadır.

O, muhabbete, ma'rifet vasıtasıyla erdiğini; ma'rifete ise zühd ile ulaştığını ifade eder. Hatta bir gün kendisine, sahip olduğu ma'rifeti neyle elde ettiği sorulduğunda, "Aç karın ve çıplak bedenle" cevabını vermiştir.⁸⁶

Bâyezîd, gerek ibadet ve taattaki titizliğine, gerekse dünyaya karşı zâhidâne tavrına rağmen, muhabbeti ile adeta yandığı Allah Teâlâ'ya olan kulluk görevini layıkıyla yerine getirdiğini kesinlikle düşünmemiş ve bu konuda da mütevazı bir tutum sergilemiştir. Hatta, vefatına yakın, "Yâ Rabbî! Seni gafletsiz zikretmedim. Kulluğunda da zaaf göstermeden hizmet edemedim"

⁸² Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 204; Bâyezîd, dinin doğru algılanması ve yaşanılması ile ilgili gayretlerine rağmen, bazı kesimlerce yanlış anlaşılmıştır. Bu durumun sebeplerinden birisi, yukarıda zikredildiği üzere, onun sekr halinde söylediği şâhiyelerdir. Onun tenkit aldığı bir diğer konu da melâmet prensibi ile hareket etmesidir. Bir menkıbesinde Bâyezîd'in Hicaz'a gittiği, halkın kendisini büyük bir coşku ile karşıladığı ve izzet ve ikram ile şehre getirdiği; fakat yoğun iltifat karşısında gönlünün bu güzel muamelelerle meşgul olmaya başladığı anlatılır. Bâyezîd, gönlündeki bu değişimle birlikte, fikrinin ve halinin dağıldığını fark eder. Çarşıya gelince, ramazan ayında olmalarına rağmen, heybesinden bir ekmek çıkarır ve yemeye başlar. Bunun üzerine halk ondan uzaklaşmaya başlar. Bu olaydan sonra müritlerine, "Görüyor musunuz, şer'î bir meseleyi terk edince, halk beni nasıl tamamen reddetti ve terk etti?" der. Bkz. Hucvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, s. 147; Oysa o, bu davranışıyla seferiliğinin verdiği ruhsattan yararlanmanın bile melâmete ve halk nazarında itibar kaybetmeye yeteceğini göstermek istemiştir. Aslında o, bunu yapmakla, halkın kendisine olan ilgisinin önüne geçmeyi ve nefsinin engeline takılmadan, Allah'a olan bağlılığını en üst seviyede sürdürmeyi hedeflemiştir. Bu açıdan bakıldığında, onun bu tutumu dahi ondaki Allah sevgisi ile irtibatlandırılabilir.

⁸³ Mekkî, *Kütü'l-Kulûb*, c. III, s. 12-13.

⁸⁴ Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, s. 182-183.

⁸⁵ Bkz. Rûmî, *Müzekkin'-Nüfûs*, s. 46.

⁸⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 529, İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, s. 531.

diyerek münacât ettiği ve daha sonra ruhunu teslim ettiği nakledilir.⁸⁷ Öldüğünde de üzerindeki emanet gömlekten başka bir şey bırakmadığı, o gömleğin de sahibine verildiği⁸⁸ rivayetler arasındadır.

Görülüyor ki Bâyezîd'in dünyaya karşı zâhidane tutumu da yine muhabbetullahın bir tezahürüdür. Zira kalp, Allah aşkı ile dolduğunda, dünyevi lezzet ve emeller, anlamını yitirir. Artık orada yalnızca Bir olan Allah'a yer kalır. Kalp muhabbetullah ile itmi'nan bulunca da geçici lezzetlerden yüz çevrilir.

SONUÇ

Henüz çocukluğundan itibaren farklılığıyla dikkatleri üzerine çeken Bâyezîd-i Bistâmî, pek çok üstadın ders alsa da tasavvufta karar kılmıştır. Tasavvufî konularda etkilendiği isimlerden en çok öne çıkanı, Ebû Ali Sindî'dir. Sindî ile tevhit ve hakikatlerine dair mütalaalar yapan Bâyezîd, zamanla Allah aşkı ile dolu bir sûfî olarak, Nişabur Tasavvuf Mektebi'nin en meşhur ismi olmuştur.

Muhabetullahın Bâyezîd üzerindeki en belirgin etkisi, tasavvuf tarihinde ilk dönem tarikatlarından biri olarak kabul edilen -Bâyezîd'in kurduğu- Tayfûriyye'nin de temel kavramı olan sekr anlayışını, tasavvuf anlayışının merkezine yerleştirmesidir. Vecd halî yahut bir nevi aşk sarhoşluğu anlamlarında kullanılan sekr, muhabbetullahın bir neticesidir. Bâyezîd'in, vecd hallerinde söylediği, ilk bakışta, dinin zahirî tarafı ile çelişen ve izaha muhtaç olan şathiyeleri de yine bu konunun uzantısıdır.

Bâyezîd'in muhabbetullah ile ilgili tavır ve görüşlerinin, ma'rifetullah ile de ilgisi vardır. Tüm mükemmel vasıfalar ile muttasıf olan zat hakkında ma'rifeti artanın muhabbeti de artar. Dolayısıyla Bâyezîd'in coşkunluk seviyesindeki aşkın sebebi de ma'rifetinin derecesinin yüksek oluşudur.

Ne var ki Bâyezîd, coşku ve aşk sarhoşluğuna sığınarak dinin Allah'ın emir ve yasakları konusunda ihmalkâr davranmamıştır. Hatta o, kerametlere dahi itibar etmemiş; havada uçmak ve suda yürümek gibi kerametlerin çok da önemli olmadığını; esas meziyetin, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet etmek olduğunu, sıkça vurgulamıştır. Ona göre, Allah'ı sevmenin gerçek göstergesi, takva ve edebe riayettir.

Bâyezîd, Allah aşkının neticesi olarak ortaya koyduğu tutum ve davranışları bunlarla sınırlamamıştır. O aynı zamanda, dünyaya karşı zâhidâne bir hayat yaşamıştır. Lüks ve israf şöyle dursun, çoğu zaman zorunlu ihtiyaçlarını karşılama konusunda bile zühd prensibini sürdürmüştür. Böylece muhabbetullah saikiyle söylediği sözleri, hayatına da tatbik etmiş ve kendisinden sonraki pek çok sûfîyi etkilemiştir.

Bâyezîd'in sekr, fena ve aşk konusundaki fikirleri, özellikle Hallâc-ı Mansûr ve İbn Arabî gibi meşhur vahdet-i vücûdçu mutasavvıflar üzerinde bir nüve teşkil etmiştir. Bununla birlikte Ebû Said Ebû'l-Hayr, Ebu'l-Hasan Harakânî, Gazzâlî, Senaî, Attâr, Câmî ve Mevlânâ gibi pek çok meşhur sûfî üzerinde de Bâyezîd'in etkisi açıkça görülmektedir.⁸⁹

⁸⁷ Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, s. 183.

⁸⁸ Tûsî, *Lüma'*, s. 220.

⁸⁹ Bkz. Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî*, s. 190-191.

KAYNAKÇA

- AFÎFÎ, Ebu'l-Alâ, *Tasavvuf, (İslâm'da Manevi Hayat)*, çev.: Ekrem Demirli-Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.
- ANKARAVÎ, İsmail (ö.1041/1631), *Minhâcü'l-Fukarâ*, haz.: Safi Arpağuş, Vefa Yayınları, İstanbul 2008.
- ATEŞ, Süleyman, *İşârî Tefsir Okulu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1998.
- ATTÂR, Ferîdüddin (ö. 627/1229), *Tezkiretü'l- Evliyâ*, haz.: Süleyman Uludağ, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2012.
- BOLAT, Ali, *Bir Tasavvuf Okulu Olarak Melâmetilik*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- CÂMÎ, Abdurrahman (ö. 892/1492), *Nefehâtü'l-Üns (Evliya Menkıbeleri)*, çev.: Lâmiî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 2005.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1990.
- GÖKCAN, Mansur, "Tasavvufta Allah Sevgisi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 1, c. 1 (181-201), Adana 2001.
- GÜRER, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı Eserleri Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 1999.
- EI-HUCVİRÎ, Ali b. Osman el-Cüllâbî, (ö. 465/1072), *Keşfü'l-Mahcûb, (Hakikat Bilgisi)*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul 1996.
- İBN HALLİKÂN, Ebu'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 681/1282), *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zemân, (I-VIII)*, tah.: İhsan Abbâs, Beyrut, 1969.
- İBN MANZÛR, Cemaleddin Muhammed b. Mükerrrem, (ö. 711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kâhire 1119h.
- İSFEHÂNÎ, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah, (ö. 430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- İSFEHÂNÎ, Râgıb, *Müfredât fî Garîbi'l-Kurân*, Dâru'l-Maârif, Beyrut ts.
- KAM, Ferit, *Vahdet-i Vücûd*, sad.: Ethem Cebecioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.
- KAPLAN, Mahmut (2013), "Eşrefoğlu Rûmî'nin Gönül Miracı: Adı Aşk / Eşrefoğlu Rûmî's Heart Ascension: Adı Aşk" *TURKISH STUDIES -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı), Volume 8/13, Fall 2013, www.turkishstudies.net, DOI Number:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6019>, p. 113-137.
- KARTAL, Abdullah, "Sokr", *D.İ.A.*, c. XXXVI (334-335), T.D.V. Yayınları, İstanbul 2009.
- KÂŞÂNÎ, Abdürrezzak Kâşânî (ö. 730/1329), *Letâifü'l-A'lâm fî İşârâti Ehli'l-Kelâm, (Tasavvuf Sözlüğü)*, çev.: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- KONUR, Himmet, *İbrahim Gülşenî Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
- KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kâsım Abdülkerim (ö. 465/1072), *Er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tah.: Abdülhalîm Mahmûd-Mahmûd b. eş-Şerîf, Dâru'l-Ferfûr, Dimeşk 2002.

- KÜBRÂ, Necmü'd-Din (ö. 618/1221), *Usûlü Aşere, Risâle İle'l-Hâim, Fevâhu'l-Cemal, (Tasavvufî Hayat)*, haz.: Mustafa Kara, Dergah Yayınları, İstanbul 1996.
- MASSIGNON, Louis, *Doğuş Devrinde İslâm Tasavvufu*, çev.: M. Ali Aynî, haz. Osman Türer-Cengiz Gündoğdu, Ataç Yayınları, İstanbul 2006.
- EI-MEKKÎ, Ebû Tâlib (ö. 386/996), *Kütü'l-Kulüb, (Kalplerin Azığı)*, I-IV, haz.: Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2004.
- RÛMÎ, Eşrefoğlu (ö. 874/1470), *Müzekki'n-Nüfûs*, haz.: Abdullah Uçman, İnsan Yayınları, İstanbul 1996.
- Es-SEHLEGÎ, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Ali (ö. 476/1083), *Kitabu'n-Nûr min Kelimâti Ebi't-Tayfûr, (Menâkıb-ı Bistâmî)*, tah.: Abdurrahman Bedevî, Şatahâtu's-Sûfiyye İçinde (49-187), Vekâletü'l-Matbû'a, Kuveyt, ts.
- SUNAR, Cavit, *Anahatlarıyla İslâm Tasavvufu Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1978.
- SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihâbuddin Ömer (ö. 632/1234), *Avârifü'l-Maârif, (Tasavvufun Esasları)*, haz.: Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul 1990.
- SÜLEMÎ, Ebu Abdurrahman Muhammed b. el-Hüseyn (ö. 412/1021), *Tabakâtu's-Sûfiyye*, tah.: Mustafâ Abdü'l-Kâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan 2010.
- ŞA'RÂNÎ, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, çev.: Abdülkadir Akçipek, Toker Yayınları, İstanbul 1968.
- TOSUN, Necdet, *Bahâeddîn Nakşbend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Et-TÛSÎ, Ebu Nasr Serrâc, (ö. 378/988), *el-Lüma' fi't-Tasavvuf*, Şirketü'l-Kudüs, Kâhire 2008.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Bâyezîd-i Bistâmî, Hayatı-Menkıbeleri-Fikirleri*, T.D.V. Yayınları, Ankara 1994.
- _____, "Bâyezîd-i Bistâmî", *D.İ.A.*, c. V (238-241), T.D.V. Yayınları, İstanbul 1992.
- _____, "Muhabbet", *D.İ.A.*, c. XXX (386-388), T.D.V. Yayınları, İstanbul 2005.
- YILMAZ, Hasan Kamil, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/5 Spring 2014

